

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Серед усіх цінностей нематеріального характеру, усвідомлених людством як дійсно універсальні (всезагальні) цінності, права і свободи людини стоять на одному з перших місць [1, 8]. У сучасний період інтеграції нашої держави у русло демократичних процесів світового розвитку та адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що є пріоритетним напрямком української зовнішньої політики, істотного значення набуває правове забезпечення конституційних прав людини і громадянина, серед яких особливе місце займають екологічні права.

Конституція України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст. 3), закріпила низку основних прав, поряд з якими виділила і екологічні права: право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; право на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення (ст. 50). І оскільки закріплення прав в Основному Законі держави, що має найвищу юридичну силу і норми якого є нормами прямої дії, набуває істотного значення для їх захисту, то виведення екологічних прав у ранг конституційних, у свою чергу, мало визначальний вплив на їх подальший розвиток та реалізацію.

Основним (фундаментальним) екологічним правом є право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. В цілому, формування екологічних прав почалося з визнання саме цього права, яке в еколого-правовій літературі прийнято розглядати як ядро всієї системи екологічних прав, на реалізацію і захист якого спрямовані інші екологічні права громадян. У даний час екологічні права громадян закріплені у ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно до пункту «а» якої кожний громадянин України має право на безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище, та у низці інших нормативно-правових актів. Крім того, основне (фундаментальне) екологічне право, згідно з положеннями цивільного законодавства, належить до особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, і на законодавчому рівні закріплено в ст. 293 Цивільного кодексу України як право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

На противагу національному законодавству, російське законодавство у ст. 42 Конституції Російської Федерації та ст. 11 Федерального закону «Про охорону навколишнього середовища» закріплює «право кожного на сприятливе навколишнє середовище» і надає офіційне визначення «сприятливого навколишнього середовища» як «навколишнього середовища, якість якого забезпечує стійке функціонування природних екологічних систем, природних і природно-антропогенних об'єктів» [2, ст. 1]. Незважаючи на позитивні аспекти у зв'язку

з наявністю законодавчого визначення «сприятливості», дане визначення в науковій літературі було сприйнято вченими як «невдале» через відсутність у ньому «будь-якої згадки про людину, для забезпечення інтересів, життя і здоров'я якої головним чином і створюється екологічне законодавство» [3, 86].

На відміну від національного законодавства, законодавство держав — членів Європейського Союзу термін «екологічні права» не містить. Закріплене прямо чи посередньо в конституціях і законодавчих актах ряду країн основне (фундаментальне) екологічне право окремо не виділяється [4, 54]. Так, основне екологічне право закріплено в конституціях Португальської Республіки як «право на здорове навколишнє середовище» (ст. 66), Королівства Іспанія як «право на навколишнє середовище, що сприяє розвитку особистості» (ст. 45), Королівства Бельгія як «право на здорове навколишнє середовище» (ст. 23); Фінляндської Республіки як «право на здорове навколишнє середовище» (параграф 20); Республіки Болгарія як «право на здорове і сприятливе навколишнє середовище» (ст. 55); Королівства Норвегія як «право на навколишнє середовище, що зберігає здоров'я» (параграф 110 в) [5–10].

На підставі вищевикладеного можна дійти висновку щодо визнання та закріплення на конституційному рівні в Україні та ряду держав — членів Європейського Союзу основного екологічного права та відсутності законодавчого визначення його поняття та змісту, що, у свою чергу, на сьогодні ознаменувалось наявністю різноманітних формулювань даного права як у самому законодавстві, так і у правовій доктрині, і, як наслідок, відсутність єдиного понятійного апарату, що ускладнює механізм захисту основного екологічного права.

Посереднє закріплення основного фундаментального права, через екологічні обов'язки держави, визнається вченими у конституціях Грецької Республіки, Італійської Республіки, Чеської Республіки, Федеративної Республіки Німеччини. Зокрема, відповідно до положень ст. 20-а Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини держава, усвідомлюючи свою відповідальність перед майбутніми поколіннями, охороняє навколишнє середовище як основу життя на землі в рамках конституційного устрою і відповідно з законом і правом за допомогою виконавчої влади і правосуддя [11]. В країнах Європейського Союзу екологічні права прийнято розділяти на три категорії:

По-перше, це права з галузі публічного права: право на судовий захист від дій екологічних порушників, право оспорювати в суді дії уряду, а також процедурні права, такі як доступ до інформації і право участі в прийнятті рішень в галузі охорони навколишнього середовища (участь в оцінці впливу на навколишнє середовище тощо).

По-друге, це права з галузі приватного права: право на судовий захист при безпосередньому завданні шкоди позивачу і право застосування положень обмежувальних угод.

Третю категорію становлять права, що зазвичай включаються в перелік основних прав чи в так званий «стандарт» прав людини, такі як право на сприятливе навколишнє середовище чи право на інформацію про навколишнє середовище [12, 55].

Деяка інша класифікація екологічних прав громадян прийнята в українській науці. Зокрема, в еколого-правовій літературі за юридичним значенням екологічні права прийнято поділяти на: 1) конституційні; 2) інші, передбачені чинним законодавством [13, 9]. Як відомо, для належної реалізації прав самого їх закріплення ще недостатньо, а необхідно відпрацювати і чіткий механізм їх реалізації та захисту.

У ст. 37 Хартії основних прав Європейського Союзу визначається, що високий рівень захисту навколишнього середовища і покращення його якості повинні стати складовою частиною політики Європейського Союзу і забезпечуватися згідно з принципом стійкого розвитку [14]. На сучасному етапі розвитку права Європейського Союзу становлення механізму захисту екологічних прав громадян є істотним його напрямом.

Важливим публічним правом країн — членів Європейського Союзу є право на судовий захист (право на доступ до правосуддя). Згідно зі ст. 1 Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, від 25 червня 1998 року «право на доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища» є засобом забезпечення захисту «права кожної людини нинішнього і прийдешніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливою для її здоров'я та добробуту» [15].

В зарубіжних країнах громадянам надаються різноманітні можливості звернення до суду за захистом власних екологічних прав. Так, в країнах Європейського Союзу право на доступ до правосуддя з екологічних справ, як і раніше, регулюється національним законодавством держав — членів Союзу, які умовно можна поділити на чотири основні групи: можливість звернення до суду за захистом екологічних прав кожної особи (Голландія, Ірландія); можливість звернення до суду за захистом екологічних прав кожної зацікавленої особи (Франція, Великобританія, Іспанія, Швеція, Фінляндія); можливість звернення в суд за захистом екологічних прав тільки при порушеннях індивідуальних прав особи (Німеччина); можливість звернення до суду за захистом екологічних прав, надана відповідним асоціаціям (Італія, Греція) [16, 19–20].

Судова форма є найбільш ефективною формою захисту порушеного суб'єктивного екологічного права. Судовий захист прав взагалі і екологічних зокрема гарантує ст. 55 Конституції, відповідно до положень якої права і свободи людини і громадянина захищаються судом, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб та ст. 11 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», згідно з положенням якої порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України.

Як слушно зазначає Н. Р. Кобецька, право на звернення до суду по захист свого порушеного права (право на доступ до правосуддя), будучи, з одного боку, самостійним екологічним правом, одночасно визначає механізми захисту інших

екологічних прав. На підставі аналізу положень Орхуської конвенції та інших норм законодавства вчена виділяє такі форми доступу до правосуддя при захисті екологічних прав: оскарження рішень, дій (бездіяльності) державних органів та інших суб'єктів, що порушують національне екологічне законодавство; позовна форма захисту, яка реалізується шляхом подання позовів про припинення небезпечної для середовища діяльності, відшкодування заподіяної шкоди тощо) [17, 56]. Так, згідно з Законом «Про охорону навколишнього природного середовища» кожному громадянину України надається право на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище (п. «з» ч. 1 ст. 9), та право на оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом (п. «и» ч. 1 ст. 9).

Відповідно до ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України право на звернення до суду за захистом надається кожній особі, права, свободи чи інтереси якої порушені, не визнаються чи оспорується. В положеннях даної статті законодавець закріплює коло осіб, що мають право на звернення до суду за захистом, які можна поділити на дві групи: особи, які звертаються до суду за захистом своїх прав, свобод та інтересів; особи, які звертаються до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб чи на захист державних чи суспільних інтересів.

Відповідно до ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають з цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ здійснюється за правилами іншого судочинства.

Аналіз положень даної норми дає змогу дійти висновку щодо компетенції суду і на розгляд справ про захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають з екологічних правовідносин. Здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законами України (ст. 4 ЦПК України). В екологічному законодавстві способи захисту екологічних прав не містяться в узагальненому вигляді. У зв'язку з чим особливу роль у забезпеченні захисту екологічних прав відіграють саме норми цивільного права, оскільки способи захисту екологічних прав впливають із загальних способів захисту цивільних прав, передбачених ст. 16 Цивільного кодексу, а саме: визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, зміна правовідносин, припинення правовідносин, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, визнання незакон-

ними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. При цьому законодавець не визначає вичерпний перелік цивільно-правових способів захисту екологічних прав і надає тим самим можливість суду захистити екологічне право й іншим способом, що встановлений договором або законом.

В умовах розбудови правової держави і демократичного суспільства проблема екологічних прав людини і громадянина, які посідають особливе місце в системі конституційних прав, набуває особливого значення. Визнання та офіційне закріплення на конституційному рівні екологічних прав загалом та основного екологічного права — права на безпечне для життя і здоров'я довкілля має місце у деяких держав — членів Європейського Союзу, тоді як в цілому право Європейського Союзу, на відміну від національного законодавства, на пряму не закріплює екологічних прав людини і громадянина. Як інститут екологічних прав, так і механізм їх захисту в національному і міжнародному праві на сьогодні ще не сформовані і перебувають у стадії розвитку. Для ефективною реалізації і захисту даної категорії прав необхідно їх офіційне визнання у праві Європейського Союзу, чітке закріплення та визначення єдиних загальновизнаних дефініцій.

Література

1. Азаров А. Права человека. Международные и российские механизмы защиты / А. Азаров, В. Ройтер, К. Хюффер. — М. : Моск. шк. прав человека, 2003. — 560 с.
2. Об охране окружающей среды : Закон Российской Федерации от 10 янв. 2002 г. — Режим доступа : www.consultant.ru.
3. Васильева М. И. О применении в праве экологических критериев благоприятности окружающей среды // Государство и право. — 2002. — № 11. — С. 84–92.
4. Третьякова А. А. Понятие экологических прав граждан по законодательству стран — членов Европейского Союза // Экологическое право. — 2002. — № 1. — С. 51–57.
5. Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 року. — Режим доступу : <http://constitution.garant.ru>.
6. Конституція Королівства Іспанія від 27 грудня 1978 року. — Режим доступу : <http://constitution.garant.ru>.
7. Конституція Королівства Бельгія від 17 лютого 1994 року. — Режим доступу : <http://constitution.garant.ru>.
8. Конституція Філяндської Республіки від 11 червня 1999 року. — Режим доступу : <http://constitution.garant.ru>.
9. Конституція Республіки Болгарія від 12 липня 1991 року. — Режим доступу : <http://constitution.garant.ru>.
10. Конституція Королівства Норвегія від 17 травня 1814 року. — Режим доступу : <http://constitution.garant.ru>.
11. Конституція Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 року. — Режим доступу : <http://constitution.garant.ru>.
12. Калиниченко П. А. Защита экологических прав в законодательстве Европейского сообщества / П. А. Калиниченко, Д. Н. Рацбориская // Экологическое право. — 2003. — № 2. — С. 55–59.
13. Кобецька П. Р. Екологічні права громадян України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / П. Р. Кобецька. — К., 1998. — 16 с.
14. Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
15. Концепція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхус, Давія, 25 червня 1998 року) : ратифікована Законом України від 6 лип. 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 34. — Ст. 296.

16. Колесов П. П. Проблемы судебной защиты экологических прав граждан // Российский судья. — 2004. — № 4. — С. 19–22.
17. Кобецька Н. Р. Екологічне право України : навч. посіб. / Н. Р. Кобецька. — К., 2007. — 352 с.

Анотація

Калишук Л. А. Теоретико-правові аспекти захисту екологічних прав в Україні та Європейському Союзі. — Стаття.

На підставі аналізу національного законодавства та законодавства Європейського Союзу у статті розглянуті основні підходи щодо визначення поняття екологічних прав та їх класифікації. Особлива увага зосереджена на дослідженні окремих правових аспектів захисту екологічних прав.

Ключові слова: екологічні права; класифікація екологічних прав; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; форми захисту екологічних прав; способи захисту екологічних прав; право на доступ до правосуддя.

Аннотация

Калишук Л. А. Теоретико-правовые аспекты защиты экологических прав в Украине и Европейском Союзе. — Статья.

На основании анализа национального законодательства и законодательства Европейского Союза в статье рассмотрены основные подходы относительно определения понятия экологических прав и их классификации. Основное внимание сосредоточено на исследовании отдельных правовых аспектов защиты экологических прав.

Ключевые слова: экологические права; классификация экологических прав; право на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду; формы защиты экологических прав; способы защиты экологических прав; право на доступ к правосудию.

Summary

Kalishuk L. A. Theoretical-Legal Aspects of Ecological Rights Protection in Ukraine and EU. — Article.

On the basis of analysis of national legislation and legislation of European Union basic approaches of ecolaws definition and classification are considered in the article. The special attention is concentrated on research of separate legal aspects of ecolaws defence.

Keywords: ecolaws; classification of ecolaws, right on safe for life and healthy environment; forms of ecolaws defence; methods of ecolaws defence, right on access to justice.

УДК 349.414:338.48

Н. І. Палій

ПОНЯТТЯ ТА ЮРИДИЧНІ ОЗНАКИ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року виділив дев'ять категорій земель: землі сільськогосподарського призначення; землі житлової та громадської забудови; землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення; землі оздоровчого призначення; землі рекреаційного призначення, землі історико-культурного призначення; землі лісгосподарського призначення; землі водного фонду; землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення [1].

© Н. І. Палій, 2010